

تحول فہم دعا در

بو دکان و نوجوانان

www.ketab.ir

سید محمد رضا موسوی نسب

انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی

۱۳۹۶

سرشناسه	سورسب، سیدمحمدرضا، ۱۳۴۶ -
عنوان و نام پدیدآور	تحول فقه امامی در کودکان و نوجوانان / سیدمحمدرضا موسوی نسب.
مشخصات نشر	م. مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی <small>علیه السلام</small> ، ۱۳۹۶.
مشخصات ظاهری	۲۰۵ص. ۵/۱۰۴۵/۱ س.م.
فروست	علوم تربیتی، ۱۳۹۶.
شابک	9 978-600-444-092-9
وضعیت فهرست‌نویسی	فیا.
یادداشت	کتابنامه.
یادداشت	نمایه.
موضوع	دعا (اسلام) -- تاثیر.
موضوع	* Influence -- Islam -- Prayer
موضوع	دعا -- تاثیر.
موضوع	* Influence -- Prayer
موضوع	کودکان مسلمان -- ایران -- زندگی مذهبی -- نمونه پژوهی.
موضوع	Muslim children -- Iran -- Religious life -- Case studies
موضوع	نوجوانان مسلمان -- ایران -- زندگی مذهبی -- نمونه پژوهی.
موضوع	Muslim teenagers -- Religious life -- Iran -- Case studies
موضوع	تعلیمات دینی اسلامی برای کودکان -- ایران -- نمونه پژوهی.
موضوع	Islamic religious education of children -- Iran -- Case studies
شناسه افزوده	مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی <small>علیه السلام</small>
رده‌بندی کنگره	۳ت ۶۹/م ۲۶۶۷BP
رده‌بندی دیویی	۷۷/۲۹۷
شماره کتاب‌شناسی ملی	۴۷۷۳۵۵۷

شمارهٔ ردیف ۱۳۲۲
شمارهٔ موضوعی علوم تربیتی-۱۶
۱۳۹۶-۱۶

تحول فهم دعا در کودکان و نوجوانان

● مؤلف: سیدمحمدرضا موسوی نسب

● ناشر: انتشارات مؤسسهٔ آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)

● چاپ: پاپيروس

● نوبت چاپ: اول

● تاریخ چاپ: تابستان ۱۳۹۶

● قیمت: ۱۵۰۰۰ تومان

● دفتر مرکزی: قم، خیابان شهدا، کوی ممتاز، پلاک ۳۸

تلفن و نمابر: ۰۲۵-۳۷۷۴۲۳۲۶

● شعبه تهران: خیابان انقلاب، بین خیابان ۱۲ فروردین و شهید منیری جاوید، ساختمان شماره ۳۱۰، طبقه سوم، واحد ۱۱۲

تلفن و نمابر: ۰۲۱-۶۶۴۶۶۱۲۱

● شعبه مؤسسه امام خمینی (ره): قم، بلوار امین، بلوار جمهوری اسلامی، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)

تلفن: ۰۲۵-۳۲۱۱۳۴۲۹

فهرست مطالب

۱۱	مقدمه معاونت پژوهشی
۱۵	پیشگفتار
۱۹	مقدمه
	فصل اول
۲۸	روان‌شناسی دین و نظریه‌های تحول
۳۱	مفهوم تحول و دیدگاه پیازنه
۳۲	دیدگاه تحولی ویگوتسکی
۳۳	تحول دینی
۳۵	دیدگاه‌های تحول دینی
۵۲	دیدگاه‌های تحولی مفهوم خداوند
	فصل دوم: پیشینه پژوهش در حوزه تحول دعا
۶۴	پیشینه تحول مفهوم دعا
۶۵	دیدگاه گلدمن
۷۱	دیدگاه لانگ، الکايند و اسپلیکا

۷۷	دیدگاه وولی و فلیس.....
	فصل سوم: میانی نظری تحول و جایگاه عبادت از دیدگاه اسلام
۹۲	میانی نظری تحول از دیدگاه اسلام.....
۹۸	جایگاه عبادت در تکامل انسان.....
۹۹	مفهوم عبادت.....
۱۰۰	فلسفه عبادت.....
۱۰۱	آثار عبادت.....
	فصل چهارم: مفهوم دعا و مؤلفه‌های آن
۱۰۶	تعریف دعا.....
۱۰۸	حقیقت دعا.....
۱۱۰	اهمیت و ضرورت دعا در منابع اسلامی.....
۱۱۰	آیات قرآن.....
۱۱۲	دعا در روایات معصومان <small>علیهم‌السلام</small>
۱۱۵	تشویق و ترغیب به دعا.....
۱۱۶	ارکان دعا.....
۱۱۷	شناخت خداوند.....
۱۱۸	انگیزه دعا.....
۱۲۱	محتوای دعا.....
۱۲۵	اجابت دعا.....
۱۲۵	فوائد و آثار دعا.....
۱۲۸	شرایط دعا.....

- ۱۳۰..... موانع برآورده شدن دعا
- ۱۳۵..... پاسخ‌های ارزش‌گرایانه و دینی.....

فصل پنجم: روش‌شناسی پژوهش و یافته‌های آن

- ۱۴۰..... روش پژوهش.....
- ۱۴۲..... یافته‌های پژوهش.....
- ۱۴۲..... تحول مفهوم دعا.....
- ۱۴۲..... مرحله پاسخ‌های مبهم.....
- ۱۴۴..... مرحله پاسخ به صورت عینی و مصداقی (تمثیلی).....
- ۱۴۷..... تشخیص و تمیز بین انواع دعا و تحلیل آنها.....
- ۱۵۰..... تعاریف انتزاعی ساختاری-ذهنی در ارتباط با خداوند.....
- ۱۵۲..... تعاریف کاملاً انتزاعی شناختی-ذهنی در ارتباط با خداوند.....
- ۱۵۶..... تحلیل تحول انگیزه دعا.....
- ۱۵۶..... درخواست‌های مادی و خودخواهانه.....
- ۱۵۷..... درخواست‌های مادی و اجتماعی.....
- ۱۵۹..... مرحله شکوفایی و رشد.....
- ۱۶۱..... اجابت دعا.....
- ۱۶۲..... مرحله پاسخ‌های مبهم.....
- ۱۶۲..... مرحله ویژگی‌های دعاکننده.....
- ۱۶۳..... مرحله ویژگی‌های محتوایی.....
- ۱۶۴..... مرحله مفاهیم ارزشی و مذهبی.....
- ۱۶۶..... مرحله تحلیل‌های مذهبی - عقلانی.....

۱۶۸	تحلیل تحول شناخت خداوند
۱۶۹	مرحله فقدان پاسخ
۱۶۹	مرحله شناخت حسی و مادی از خداوند
۱۷۰	مرحله مادی - انتزاعی
۱۷۱	مرحله بین‌های انتزاعی
۱۷۴	تحلیل مراحل تحول فهم دعا
۱۷۵	تفاوت دو جنس در فهم کلی دعا و مؤلفه‌های آن
۱۷۶	رابطه آموزش با فهم کلی دعا
۱۸۳	منابع
۱۸۳	فارسی
۱۸۷	عربی
۱۸۷	انگلیسی
۱۸۹	پیوست: پرسش‌های طرح
۱۹۵	نمابه‌ها

www.ketab.ir

مقدمه معاونت پژوهش

حقیقت ادیل‌ترین، جاودانه‌ترین و زیباترین راز هستی و نیاز آدمی است که سلسله مؤمنان و سالکان صادق چه جان‌ها که در راه آن بناخته، و جاهلان و باطل پرستان چه توطئه‌ها و سرفندها که برای محو و مسخ آن ساخته‌اند. چه تلخ‌واقعی است مظلومیت حقیقت و چه شیرین حقیقتی است این واقعیت که در مصاف همیشگی حق و باطل، سربلند و سرفراز است و باطل از بین رفتنی و نگونسار. این والا و بالاشینی حقیقت، گذشته از سرشت حق، وام‌دار کوشش‌های خالصانه و پایان‌ناپذیر حقیقت‌جویان است که در عرصه نظر و عمل کمر همت محکم بسته و از دام و دانه دنیا استهان، و در این میان نقش و تأثیر ادیان و پیامبران الهی، و به‌ویژه اسلام و پیغمبر اکرم ﷺ و جانشینان برحق و گرامی او ﷺ، برجسته‌ترین است.

دانشمندان نام‌آور شیعه رسالت خطیر و بی‌نظیر خویش را بهره‌گیری از عقل و نقل و غوص در دریای معارف قرآن و برگرفتن گوهر ناب حقیقت از سیره آن پیشوایان و عرضه آن به عالم بشری و دفاع جانانه در برابر هجوم ظلمت‌پرستان حقیقت‌گریز دانسته و در این راه دیده‌ها سوده و جان‌ها

فرسوده‌اند. اکنون در عصر بحران معنویت که دشمنان حقیقت و آدمیت هر لحظه با تولید و انتشار فزون از شمار آثار نوشتاری و دیداری و به‌کارگیری انواع ابزارهای پیشرفته سخت‌افزاری و نرم‌افزاری در عرصه‌های گوناگون برای سیطره بر جهان می‌کوشند، رسالت حقیقت‌خواهان و اندیشمندان حوزوی و دانشگاهی، به‌ویژه عالمان دین، بس عظیم‌تر و سخت‌دشواری‌تر است.

در جهان تشیع، پژوهشگران حوزوی در علوم فلسفی و کلامی، تفسیری و حدیثی، فقهی و اصولی و نظایر آن کارنامه درخشانی دارند، و تألات انسان بر تارک پژوهش‌های اسلامی می‌درخشد. در زمینه علوم طبیعی و فناوری‌های جدید نیز پژوهشگران ما تلاش‌هایی چشمگیر کرده‌اند. گام‌هایی نویدبخش برداشته و به جایگاه درخور خویش در جهان نزدیک شده‌اند. می‌کوشند تا با فعالیت‌های روزافزونشان مقام شایسته خویش را در صحنه علم بین‌المللی باز یابند. ولی در قلمرو پژوهش‌های علوم اجتماعی و انسانی تلاش‌های دانشمندان این مرز و بوم آن‌گونه که شایسته نظام اسلامی است، بی‌نتیجه و آتان‌گاه به ترجمه و اقتباس نظریات دیگران بسنده کرده‌اند. در این زمینه کمتر می‌توان ردپای ابتکارات و به‌ویژه خلافت‌های برخاسته از عالمان اسلامی را یافت و تا رسیدن به منزلت مطلوب راهی طولانی و پرچالش در پیش است. از این‌رو، افزون بر استنباط، استخراج، تفسیر و تبیین آموزش‌های دینی و سازمان‌دهی معارف اسلامی، کاوش در مسائل علوم انسانی و اجتماعی از دیدگاه اسلامی و تبیین آنها از مهم‌ترین اهداف و اولویت‌های مؤسسات علمی به‌ویژه مراکز پژوهشی حوزه‌های علمیه است.

مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی* در پرتو تأییدات رهبر کبیر انقلاب اسلامی و حمایت‌های بی‌دریغ خلف صالح وی، حضرت آیت‌الله خامنه‌ای «مد ظله العالی» از آغاز تأسیس براساس سیاست‌ها و اهداف ترسیم‌شده ازسوی حضرت آیت‌الله محمدتقی مصباح یزدی «دامت برکاته» به امر پژوهش‌های علمی و دینی اهتمام داشته و در مسیر برآوردن نیازهای فکری و دینی جامعه، به پژوهش‌های بنیادی، راهبردی و کاربردی پرداخته است. معاونت پژوهش مؤسسه برای تحقق این مهم، افزون بر برنامه‌ریزی و هدایت دانش‌پژوهان و پژوهشگران، در زمینه نشر آثار محققان نیز کوشیده و بحمدالله تاکنون آثار ارزنده‌ای را در حد توان خود به جامعه علمی تقدیم کرده است.

کتاب پیش روی پژوهشی است در قلمرو روان‌شناسی تحول دینی که با تلاش پژوهشگر زجنتا، حجج الاسلام والمسلمین دکتر سیدمحمدرضا موسوی نسب نگارش یافته است. هدف اصلی نویسنده ارائه مراحل تحول فهم دعا در کودکان و نوجوانان است که نتایج حاصل از پژوهش می‌تواند در برنامه‌های تربیت دینی کودکان و راهکارهای مربوط به آن مورد استفاده قرار گیرد.

معاونت پژوهش از مؤلف محترم و آقایان حجج الاسلام والمسلمین دکتر سیداحمد رهنمایی و دکتر سیدمحمدصادق موسوی نسب که با مساعدت و ارائه نظرهای سودمندشان، بر اتقان و غنای اثر افزوده‌اند، صمیمانه سپاس‌گزاری می‌کند و توفیق روزافزون ایشان را از خداوند منان خواستار است.

معاونت پژوهش

مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی*

پیشگفتار

نیایش و دعا بالنده‌ترین، شیرین‌ترین و صمیمی‌ترین حالت انس و آزادی روح در حرم یازده ساله مدین به عالم ملکوت و پرواز در ماورای عالم مُلک است. نیایش تسبیح و تحمید، درخواست و مددجویی، ابراز فقر، تذلل، اقرار به الوهیت و ربوبیت و سایر صفات جمال و جلال خداوندی به زبان حال و قال است. نیایش عاشقانه‌ترین قسم ادب انسان عاشق در حضور معشوق حقیقی است. نیایش از پایدارترین و قدیمی‌ترین تجلیات روح آدمی، یکی از اصیل‌ترین ابعاد آن، جزء گسسته‌نچاپ‌ناپذیر حیات انسان‌ها و ازین‌برنده فاصله میان انسان و خداست. نیایش و ارتباط با مقام ربوبی یکی از حقایق بسیار پرمعنا، سازنده روان و منش آدمی، و از اساسی‌ترین عوامل رشد و راهیابی معرفت انسان به واقعیات پشت پرده طبیعت است. پیامبر و امامان معصوم^{علیهم‌السلام} نیایش را در کلمات خویش روش‌نور راه، آینه افکار، وسیله ارتباط معنوی با آفریدگار جهان، سپر پولادین برای رویارویی با شیطان، نشان عبودیت و بندگی، پاک‌کننده پلیدی‌های درونی، صفابخش و جلادهنده دل‌ها، زداینده زنگار غفلت و معاصی از

لایه‌های دل و کلید خزاین رحمت حق و هدیه‌ای الهی دانسته‌اند. از این رو، امیر مؤمنان علیؑ به فرزندش، حضرت مجتبیؑ فرمود: **ثُمَّ جَعَلَ فِي يَدَيْكَ مَفَاتِيحَ خَزَائِنِهِ بِمَا أُذِنَ لَكَ فِيهِ مِنْ مَسْأَلَتِهِ فَمَنْتَى شِئْتَ اسْتَفْتَحْتَ بِالِدُّعَاءِ أَبْوَابَ نِعْمَتِهِ وَاسْتَمَطَّرْتَ شَأْيِبَ رَحْمَتِهِ؛** پس کلید گنج‌های خود را در دو دست نهاده که به تو رخصت سؤال از خود را داده تا هرگاه خواستی درهای نعمت او را با دعا بگشایی و باریدن باران رحمتش را طلب نمایی.^۱

آریندگان بر لطیف‌ترین بیان، بندگان را به دعا و نیاش دعوت کرده و خود را بلاغ گویند. نیاز آنها معرفی فرموده است: **وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ لِمَنِ دَعَا إِذَا دَعَا فَلَيْسَتْ جَبِينُوا لِي وَالْيَوْمِئِذٍ بِي لَعَلَّكُمْ تَسْأَلُونَ؛** «و هنگامی که بندگان من، از تو درباره من سؤال کنند، [بگو:] من نزدیکم! سای دعاکننده را هنگامی که مرا می‌خواند، پاسخ می‌گویم! پس باید دعوت مرا بپذیرند و به من ایمان بیاورند تا راه یابند (و به مقصد برسند).»

یاد ده ما را سخن‌های دقیق عمیق که در رسم آورد آن، ای رفیق

هم دعا از تو، اجابت هم ز تو ایمنی از تو است هم ز تو

(مولوی)

بهراستی، اگر انسان اجازه نداشت یا نمی‌توانست با خالق خود سخن

۱. نهج البلاغه، ترجمه سیدجعفر شهیدی، نامه ۲۱.

۲. بقره (۲)، ۱۸۶.

بگوید و با او ارتباط برقرار کند، بار سنگین سختی‌ها و ناشدنی‌ها را چگونه سبک می‌کرد، درد غربت با دیگران بودن را چگونه سامان می‌بخشید و در برابر هجوم جذبه‌های واهی و هوایی به کدام سلاح اعتماد می‌کرد؟! در مکتب تشیع، سرمایه‌ای عظیم از معارف گران‌مایه، عمیق و دقیق، عرفانی و اخلاقی در قالب دعا و نیایش از زبان امامان معصومین و عارفان دل‌سوخته برجای مانده است که نمی‌توان آن را با عرضه‌های بدل‌کاری‌شده عرصه معنویت مقایسه کرد.

روشن است که دعا و ارتباط با آفریدگار هستی در قالب نیایش، نقش سازنده و تعمیری بخشی در میان افراد جامعه دارد؛ اما چه اتفاقی افتاده است که این ارتباط در زندگی کم‌رنگ‌تر شده و جای خود را به صحنه‌گردانانی دیگر سپرده است. آیا برای احیای بیش از پیش این ارتباط و سرمایه بزرگ مسئولیتی بر عهده ما نیست؟ به‌راستی، فرزندان ما از دعا چه می‌دانند و به چه انگیزه‌ای نیایش می‌کنند؟ و اگر نیایش‌های آنها برآورده نشود، چه واکنشی نشان می‌دهند و چگونه این ناکامی را تفسیر می‌کنند؟ آنها در نیایش‌های خرد چه کسی را مورد خطاب قرار می‌دهند و از او چه می‌دانند؟

فرهنگ‌سازی برای احیای نیایش و گرایش دادن جامعه به سوی ارتباطی زیبا و باورمند نیازمند آموزش از دوران کودکی و نوجوانی است. آموزش درست نیز، خود نیازمند پژوهش علمی است که بخشی از آن در حوزه روان‌شناسی تحولی و کشف توانایی درک کودکان و نوجوانان از مفاهیم جای دارد. پژوهش حاضر نخستین گام در کشف

و تبیین شکل‌گیری و مراحل فهم دعاست تا زمینه‌ای را برای تدوین و اجرای برنامه‌ریزی‌های آموزشی، فرهنگی و اجتماعی به‌منظور حضور دعا و نیایش در آموزه‌های مدرسه و زندگی فراهم کند. امید است دستاوردهای این پژوهش بتواند عوامل و مسئولان فرهنگی جامعه را در تدوین متون مناسب، و هدایت جامعه به‌سوی دعا و دیگر ارزش‌های معنوی یاری نماید.

شد وقت آنکه درد نهان را دوا کنیم روی نیاز خویش به سوی خدا کنیم
بیگونی بس است به درگاه کبریا خود را دمی به خالق خود آشنا کنیم

سیدمحمدرضا موسوی‌نسب

۱۳۹۵/۱۲/۲۰